

Jaettu puoliuskoisten kansa

E l e n a N i k i f o r o v a

Zygmunt Baumanin mukaan rautaesiripun häviämisen jälkeen maailma, josta katosi tuttu vastakkainasettelun tasapaino, alkoi näyttää globaalilta “kummallisten hahmojen näyttämöltä”. Näiden hahmojen joukossa alettiin havaita tuttujen valtioiden ja kansojen lisäksi “tuntemattomia tai pitkiksi ajoiksi unohtettuja paikallisia ’etnoksia’ – aikoja sitten kuolleita, mutta uudelleen syntyneitä, tai kenenkään ennen tuntemattomia, mutta sitten löydettyjä – usein liian pieniä, köyhiä ja kyvyttömiä edes pyrkimään suvereeniksi, mutta siltikin ne vaativat omia valtioita...” (Bauman 2002, 426).

Tässä artikkelissa käsittelen yhtä tällaista paikallista etnosta, nimenomaan setukaisten etnistä ryhmää (seto¹), joka elää nykyisellä Venäjän-Viron rajaseudulla. Heitä on noin 10 000–15 000 henkeä, joista vain 500 asuu Venäjän puolella rajaa. Artikkelin alkuosassa setu-kansaa tarkastellaan ilmiönä, jonka alkuperä liittyy Venäjän-Viron rajaseudun kohtaloon. Toinen osa taas käsittelee Viron ja Venäjän rajan demarkaation vaikutuksia rajaseudun sosiaaliseen tilaan erityisesti setu-kansan kehityksen näkökulmasta. Tarkastelen mm. sitä, kuinka setu-kansan identiteetti aktivoitui ja kuinka Petserin kiistanalaisilla alueilla muodostui erityinen kulttuuritila kahden neuvostotasavallan välisen raja-alueen sulkemisen sekä Viron ja Venäjän rajakiistojen seurauksena. Lopuksi pohdin sitä, miten poliittinen raja vaikutti setukaisten etnisiin rajoihin. Artikkelin teoreettinen viiteke-

hys nojaa venäläisen sosiologin ja kulttuurintutkijan Leonid Ioninin (1996; 2000) esittämään kulttuuristen lavastusten teoriaan. Artikkelin materiaali perustuu Petserin Krupskajan alueella tehtyihin kenttätutkimuksiin vuosina 1995-1999.

Venäjän-Viron rajaseutu ja sen asukkaat

Nykyisessä rajatutkimuksessa termiä *frontier* (rajaseutu) käytetään määrittelemään valtiorajojen välisiä alueita, joilla toisilleen vieraat kansat ovat keskinäisessä vuorovaikutuksessa (Boeck 2000). Valtion näkökulmasta, erotuksena rajasta (*boundary*), joka ymmärretään omaksumisen ja poissulkemisen linjana ja sisäänpäin suuntautuneena, rajaseutu ymmärretään ulospäin suuntautuneena ja pikemminkin kontaktisektorina kuin erottamisen linjana (Paasi 1998). Tätä kuvausta voidaan soveltaa tarkastelun kohteena olevaan alueeseen – nykyiseen Viron ja Venäjän väliseen rajaseutuun. Historiallisesti näitä alueita voidaan ajatella juuri kahden sivilisaation, itäslaavilaisen ortodoksisen ja läntisen Euroopan, välisenä vuorovaikutusalueena, kohtauspisteinä. Vaikka Pihkovan ja Tšudskojen järvet olivat luonnollisia venäläisten ja virolaisten maiden rajoja, niiden etelä- ja pohjoispuolen rajat jäivät silti pitkiksi ajoiksi epämääräisiksi. Venäläisissä etnografisissa töissä näitä alueita kuvattiin slaavien ja suomalais-ugrialaisten kansallisuuksien kontaktialueina. Todisteita eri kulttuurien kontakteista, niiden vaikutteista ja sekoittumisesta voidaan havaita vielä nykyaikanakin. Lukumäärältään pieni etninen setukaisten ryhmä, joka asuu tällä raja-alueella, on kiintoisimpia seurauksia vuosisataisista eri ryhmien välisistä raja-alueen kontakteista.

Maailmanhistoria tuntee useita tapauksia, joissa periferisten alueiden riittävä etäisyys valtion keskuksesta sekä tästä seuraava valtiovallan heikko ote ovat toimineet edellytyksinä uusien yhteisöjen synnylle. Afrikkalaista raja-alueita työssään käsittelevä Igor Kopytoff (1987) kiinnittää huomiota siihen, kuinka ihmiset, jotka ovat joutuneet sosiaalisten ja taloudellisten kriisien tai luonnonkatastrofien vuoksi jättämään kotinsa, ovat asettuneet pysyvien hallintopiirien ulkopuolelle. Näin ollen raja-alueet ovat usein hautomoita uusille yhteisöille, jotka eivät etäisyytensä vuoksi ole voineet (tai halunneet) ottaa käyttöönsä keskuksen synnyttämiä ja sen kontrolloiman enemmistön määrittämiä sosiaalisia elämäntapoja. Kuten Kopytoff korostaa, raja-alue ei niinkään luo yhteisöä, vaan pikemminkin turvaa institutionaalisen tyhjiön, joka luo tietyille etäisten alueiden sosiaalisille prosesseille edellytykset kehittyä (Kopytoff 1987, sit. Boeckin 2000 mukaan).

Kasakat ovat epäilemättä Venäjällä selkein ja tunnetuin esimerkki raja-alueen yhteisön synnystä. Tämän etnososiaalisen ryhmän muotoutumiseen ovat eri aikoina vaikuttaneet sekä keskus että etäisten raja-alueiden kontrolloimattomat tekijät. Osittain kasakkajoukot muotoutuivat keskuksessa, josta heidät lähetettiin imperiumin laita-alueille joko rajaa vartioimaan, kuten esimerkiksi etelä- ja länsirajoilla, tai sitten kolonisaation toteuttajiksi, kuten esimerkiksi Siperiassa. Mutta kasakoihin pääsi myös karanteita talonpoikia, aatelisia, kaupunkilaisia, paikallisten etnisten ryhmien edustajia, kuten Leonid Ionin kuva, ”kaikki, jotka eivät olleet löytäneet stabiileja elinolosuhteita tai olivat seikkailijoita luonteeltaan” (1996, 225). Kasakat olivat luoneet erityisen demokraattisen hallintomuodon, joka oli riippumaton keskushallinnosta ja toimi suoraan tsaarin eikä paikallisen maaherran alaisuudessa. Venäjän imperiumin kasakkajoukkojen runsaus, yhteisön sisäisen rakentamisen periaatteet, lukuisat isänmaata hyödyttäneet sotavoivot (samoin kuin kapinat vallanpitäjiä vastaan), otollinen suhde valtiovaltaan, odottamaton kasakkarenessanssi 1990-luvulla – kaikki tämä takasi kasakoille erityisaseman Venäjän historiassa sekä tutkijoiden jatkuvan kiinnostuksen. On tarpeetonta sanoakin, että Venäjä on valtava maa ja sen rajat

ulottuvat laajalle (mutta ovat yhtä kaikki vähän tutkitut). Kasakat ovat väkisinkin kiinnostaneet tutkijoita ja poliitikkoja ryhmän laajuuden, sen menneen aseellisen roolin sekä aggressiivisten nykyisten ilmenemismuotojen vuoksi. Kuitenkin perusteellinen katsaus Venäjän lähirajoihin, etenkin sen eurooppalaiseen osaan, osoittaa myös muita kiinnostavia raja-aluemuodostelmia.

Setukaisten rajakansa ei osallistunut valloitusretkiin, ja ilmeisesti 1980-luvun loppuun asti tästä ryhmästä tiesi vain pieni joukko kansatieteilijöitä sekä lähinaapurit. Selkeitä osoituksia setukaisten kuulumisesta lähtökohtaisesti raja-alueelle ovat kansanidentiteetin peruselementit, uskonto ja kieli. Erotuksena luterilaisista virolaisista setukaiset ovat ortodokseja, kuten venäläiset naapurinsakin. Kuitenkin he puhuvat etelävirolaista murretta (*võron-seto*), jossa on jonkin verran venäjäästä ja muista Itämeren alueen kielistä omaksuttuja sanoja. Venäläisiltä naapureiltaan setukaiset ovat saaneet kutsumanimen puoliuskoiset, johtuen ilmeisesti setu-kansan hengelliseen kulttuuriin liittyvistä eriskummallisista ortodoksian ja pakanallisuuden yhdistelmistä – setukaisten eepoksessa kristillisen mytologian sankarit Kristus ja Neitsyt Maria toimivat rinnan ja yhdessä demonisen satumaailman edustajien, kuten vedenneitojen, vetehisten ja hiisien kanssa.

Perusteellisinta historiatutkimusta setujen alkuperästä on tehnyt tutkija Juri Trusman. Hän huomauttaa 1800-luvun lopun teksteissään ryhmään liittyvän ensisijaisen informaation puuttumisesta: ”ei ole suoria todisteita pihkovalais-petseriläisten puoliuskoisten alkuperästä; nimeä ’puoliuskoiset’ ei edes käytetä lainausmerkeissä” (Trusman 1890). Kuten Brian Boeck (2000) osoittaa, tiedon puuttuminen raja-alueen yhteisöistä on tyypillistä. Dokumenttien rajallisuus raja-alueen asukkaiden elämästä voi selittyä tuon elämän ei-valtiollisella luonteella tai valtion instanssien puuttumisella (virkamiehet, veronkerääjät jne.), jotka olisivat vastanneet kansalaisten byrokraattisen muotokuvan luomisesta. Trusman ehdottaa kaksi versiota setukaisten alkuperästä: he ovat joko maahanmuuttajia Liivinmaalta tai alkuperäisiä asukkaita, suomalaisen heimon viimeinen haara. Itse hän taipuu jälkimmäisen version kannalle tunnusta-

en kuitenkin sen tosiasian, että osa puoliuskoisista on Pihkovan alueelle 1400-1500-luvulla tulleiden Liivinmaan karanneiden talonpoikien jälkeläisiä – tuolloin Liivinmaa oli saksalaisten valloittama, ja virolaisten talonpoikien taloudelliset olot kävivät huomattavasti huonommiksi kuin venäläisillä tiloilla naapurissa (Trusman 1890).

Pihkovan-Petserin luostari näytteli valtavaa roolia setujen etnisessä historiassa ja Viron ja Venäjän rajaseudun historiassa ylipäänsä. Erakkoluostarin paikalle 1400-luvun lopussa perustetussa luostaris- sa oli Liivimaan sodan (1558-1565) alussa valtavat tornit ja suojamuurit, ja se muuttui valloittamattomaksi rajalinnoitukseksi, joka toimi länsirajojen puolustusrakennelmien yhtenä ulokkeena. Juuri tämä linnointi joutui kohtaamaan Pohjan sodan ensimmäiset iskut vuonna 1701 venäläisten joukkojen kärsittyä tappion Narvan edustalla. Aikana ennen nykyaikaisten kansallisvaltioiden syntyä luostari oli alueen keskeisiä poliittisia tekijöitä ja, kuten kronikoista ilmenee, 1500-luvulla se tunnettiin Moskovan-vastaisista asenteistaan ja taipumuksestaan esiintyä separatistisen Pihkovan pajaritasavallan puolesta. Historioitsijat ovat kuvanneet luostarin mahtavuutta ja jatkuvasti lisääntyvää rikkautta. Luostari mm. ajoi aktiivisesti aluelajantumisen politiikkaa, ja 1600-luvulle tultaessa se oli luoteisosan suurimpia maanomistajia saatuaan omistukseensa yli 320 kylää ja liki 4000 miespuolista maaorjaa. (Ks. Pskov 2002.) Se oli muutaman vuosisadan ajan tärkeimpiä sotalinakkeita Venäjän länsirajoilla, kunnes se 1700-luvulla menetti sotastrategisen merkityksensä jääden Luoteis-Venäjän ortodoksisen kirkon keskuksiksi.

Kronikoiden mukaan setukaiset olivat luostarin lähetystyön huomion keskipisteessä. 1990-luvun alussa, kun kysymys setukaisten identiteetistä sai poliittista väriä, alkoivat myös keskustelut siitä, oliko uskonto vai kieli tärkeämpi identiteetin muodostaja. Venäläiset nykytutkijat erottavat setukaisten alkuperää tutkiessaan kaksi vaihtetta heidän yhteisönsä muotoutumisessa. Suurin osa on yhtä mieltä siitä, että 1500-luvulta 1900-luvulle setukaisten identiteetin kulmakivi oli ortodoksinen usko, mikä mahdollisti joidenkin tutkijoiden kohdalla puheen setukansasta sosiaalis-uskonnollisena yhteisönä pikem-

Kuva: Andra Kirna

min kuin etnisenä ryhmänä (Gadlo 1998, 272). Etninen kysymys tuli ajankohtaiseksi vasta 1900-luvun puolivälin vaiheilla. Tuolloin kallistuttiin virolaisen identiteetin puolelle – “me olemme setu-kansaa, mutta lapsemme ovat virolaisia” – johtuen muutamista syistä, mm. vironkielisen koulutuksen kehittymisestä sekä siitä, että 1970-luvulla Viron hallitus salli setukaisille virolaiset sukunimet, mikä vahvisti heidän sivistyksellistä, sosiaalista ja poliittista sektoriaan (Rihter 1979, 96 teoksessa Gadlo 1998, 272). Tämän seurauksena suora viittaus setukaisten rajaseudun lähtökohtiin ja heidän identiteettinsä duaaliseen luonteeseen näkyy jopa setu-kansan vanhimpien edustajien nimissä – vaikka heidän sukunimensä olivat virolaisia, heidän etunimensä, jotka on saatu ortodoksisessa kasteessa, näyttävät ja kuulostavat venäläisiltä.

Rajakansan elämä on poikkeuksellisen paljon suoraan riippuvaista poliittisen kentän liikkeistä. Vasta 1900-luvulla virolais-venäläinen rajaseutu ja sen asukkaat kokivat joitakin rajamurroksia, rajan avaamisia ja sulkemisia. Ja siksi paikallinen asu-

kas kertoessaan sienipaikasta ja turvautuessaan tärkeisiin maamerkkeihin, kuten järveen tai puroon, lisää yleensä jotain tyyliin “siellä kulkee vielä oja, missä vanha raja oli...” Mitä tulee faktoihin, niin vuonna 1920 Petersin alue – setukaisten synnyinseutu – annettiin Virolle ja raja siirtyi länteen. Vuonna 1944 nämä maat palautettiin osittain Venäjälle, ja tässä yhteydessä Setumaa jäi Virolle. Mutta koska Viro oli osa Neuvostoliittoa, seutu muuttui uudelleen avoimeksi kommunikaatioalueeksi.

Neuvostoaikana huomattava etäisyys aluekeskuksesta ja hallinnollisista instituutioista vaikutti erityisen sosiaalis-kulttuurisen tilan ja rajan ylittävän yhteisen paikallisidentiteetin muodostumiseen. Tähän vaikuttivat myös huonosti kehittynyt yhteydenpito “suuren maan” kanssa sekä varsin hyvin kehittynyt tieverkosto läpi hallinnollisen rajan, kahden tasavallan periferioiden välillä. Tämä yhteisöllisyyden tunne näkyi yli etnisten rajojen venäläisten ja setujen välillä ja heijastui myös Viron ja Venäjän hallinnolliseen jakoon. On aivan ilmeistä, että yhteisen sosiaalisen tilan syntymiseen vaikuttivat merkittävästi epämuodolliset taloudelliset verkostot, jotka toimivat pääasiassa ristiin hallinnollisiin rajoihin nähden ja perustuivat hinta- ja palvelueroihin Venäjän ja Viron välillä.

Lisäksi on ilmeistä, että myös neuvostoaikana uskonnolla on ollut tärkeä rooli paikallisen identiteetin tukemisessa. On merkille pantavaa, että jopa aggressiivisen ateistisen ideologian aikoina Petersin luostari oli toiminnassa eikä kadottanut merkitystään paikallisten asukkaiden keskuudessa. Näin muistele nainen, joka nykyään asuu Venäjän puolella:

“Täällä meillä on ortodoksinen alue, ei mitään eroa venäläisten ja virolaisten välillä. Meillä on yhteinen usko. Tokihan he ovat puoliuskoisia! Mutta en ole koskaan tuntenut mitään eroa... Monet meidän työstämme ovat menneet naimisiin Saatseen” [setukylä Viron puolella] (Nainen, 48 vuotta, Krup).

Kirkko tarjosi myös vaihtoehtoisen sosiaalisen paikallisjärjestelmän: hallinnollinen jako olisi voinut noudattaa seurakuntajakoa. Jotkut seurakunnat olivat etnisesti sekoittuneita, ja niiden alueet kulkivat tasavallan rajojen yli. Paikallisessa puheessa tämä jako tuli korostetusti esiin (“tämä on *meidän* seura-

kuntamme”, “nuo kylät kuuluvat *toiseen* seurakuntaan” jne.). Myös jotkut käytännöt ovat olleet erilaisia eri seurakuntien edustajien parissa. Esimerkiksi juhlat: siinä missä kaikissa seurakunnissa vietettiin keskeisiä ortodoksisia juhlia, joka seurakunnassa oli myös kaksi omaa juhlaa, yksi kesällä, yksi talvella. Joissakin seurakunnissa jumalanpalvelus pidettiin kaksikielisenä, viroksi ja venäjäksi. Kaikesta tästä syntyy kyläyhteisön elämän kuva, “kaikille yhteinen tuttavuus” ranskalaisen sosiologi Henri Mendran mukaan – muutaman kylän asukkaat, setukaiset ja venäläiset, käyvät samassa kirkossa, sukulaistensa haudoilla samalla hautausmaalla, muistelevat kuolleita yhdessä, vaihtavat kuulumisia, tarjoavat toinen toiselleen syötävää: “hautausmaalla me syömmme heidän makkaroitaa ja virolaiset syövät meidän kalaamme” (Nainen, 48 vuotta, Krup).

Kahden sosialistitasavallan etäisten periferioiden teiden synnyttämä yhteinen tila edisti suoraa ja intensiivistä kanssakäymistä aluenaapureiden kesken. Viro, joka oli neuvostoaikana eräänlainen “kotoinen ulkomaan” Neuvostoliitossa, korkean statuksen alue, veti puoleensa kylien nuorisoa, setukaisia ja venäläisiä. Kaikkialla käynnissä olleet urbanisointiprosessit vaikuttivat myös alueen väestörakenteeseen – kaupunki, kuten kirjoittaa maastaan ranskalainen Fernand Brodel, “lumoa ympäröivien kylien asukkaat” (Brodel 1994, 156). Tämän seurauksena rajan asettamisen hetkellä setu-väestö, joka oli asunut pysyvästi Venäjän rajaseutujen kylissä, koostui yksinomaan vanhoista ihmisistä, naisista, joiden aikuiset lapset elävät perheineen virolaisissa tai (vähemmistö) venäläisissä kaupungeissa. Neuvostoliiton hajotessa monet setukaiset asuivat kaupungeissa ikään kuin sulautuen valtakulttuureihin ja heistä tuli yksinkertaisesti kaupunkilaisia. Vakavia esteitä sopeutumiselle ei kaupungissa ollut. Kieli ei ollut suuri ongelma, koska setukaiset puhuivat viron murretta ja suurin osa nuorista setukaisista osasi venäjää. Tämän lisäksi “setu” oli ryhmän oma nimitys, etnonymyitä ei tunnustettu, mistä seuraa, ettei se ollut varsinaisesti osa ajan virallista diskurssia. Näin ollen etnisen ryhmän rajoja ei ollut virallisesti määritelty – setu-kansaa ei ikään kuin ollut olemassa luonnossa. Neuvostoviranomaiset pitivät heitä virolaisina ja kir-

jasivat heidät myös virolaisiksi. Setukaisten assimilaatiodynamiikka ennen 1980-luvun loppua antaa olettaa, että he sulautuivat asteittain osaksi valtakulttuureja, kuten tapahtui esim. Leningradin piirissä asuvien *vatjosten* ja *izorien* kohdalla.

Rajateatteri

Teatteri-metaforan ilmestyminen setu-kansaa ja uutta venäläis-virolaista rajaa käsittelevään tekstiin ei ole sattumaa. Rajan myötä muodostuvasta raja-alueesta tuli merkityksellinen tila, setukaisten kulttuurisen muutosprosessin näyttäjä. Miten tämä nimenomaan tapahtui, selvää myöhemmin, mutta ensin palataan kentälle, tarkemmin sanottuna Petserin alueen kyläyhteisöön.

Yleisen muutoksen puitteissa raja-alueelle jäävän kylän tilanne eroaa kiistatta valtion sisällä olevan kylän tilanteesta. Valtioiden välisen rajan ilmestymisen seuraukset voidaan kiteyttää yhteen lauseeseen: raja tunkeutui aggressiivisesti levollisen perifeerisen kylän järjestyneeseen elämäntilanteeseen, mullisti koko kylän arkielämän ja muodostui uudeksi keskuksiksi luoden paikalliseen elämään uutta dynamiikkaa. Raja, joka alisti koko paikalliselämän omille säännöilleen, alkoi näytellä pääroolia raja-alueen näyttämöllä.

Ennen kaikkea raja tuhosi maalaisväestön arkielämän: se katkaisi tiet kahtia ja rakensi näin uudelleen kommunikaation ja sosiaalisen elämän omien linjojensa mukaisiksi. On syytä muistaa, että ennen nykyisen rajan ilmestymistä tieverkosto yhdisti virolaisen ja venäläisen puolen lähes saumattomasti. Ennen ei neljää kilometria pidetty minään etäisyytenä kylien välillä, sillä sen saattoi helposti kulkea jalan tai polkupyörällä. Mutta nyt sama kylä erotettiin väkivalloin arkielämän yhteyksistään. Näin ollen raja muutti jyrkästi intensiivisen sosiaalisen kanssakäymisen luonnetta ja ohjasi sen itsensä suuntaiseksi².

On tärkeää huomata se tosiasia, että kyläyhteisö on erottamattomasti sidoksissa ympäröivään luonnonmaisemaansa. Raja tiivistä luonnollista asuinympäristöä ja vähensi viljelysmaita huomattavasti. Ja luonnollisesti paikalliset asukkaat olivat vakuuttuneita siitä, että parhaat sienipaikat "jäivät toiselle

puolelle". Maalaisihmisille liikkumavapauden rajoittaminen on vähintäänkin tavatonta. "Täällä ovat minun paikkani, täällä olen kulkenut ja tulen kulkemaan. On minua varoitettu, että voin joutua vankilaan". Lause on peräisin rajaa rikkoneen sienestäjän selityksestä rajavartijoille. Se on selkeä esimerkki tavallisen ihmisen raja-sabotaasista, "jokamiehen vastustuksesta", kuten James Scott (1996, 32) sitä kuvailee.

Raja vaikutti merkittävällä tavalla myös rajaseudun asukkaiden käyttämään symboliikkaan. Kaikkine merkkeineen ja instituutioineen raja muodosti aivan uuden kulttuurikonkstin – sen tuotteet, esimerkiksi viisumiosastot, tullit ja tullipuomit, olivat pian osa Pihkovan ja Petserin kaupunkien ja alueen kylien arkista maisemaa. Luonnollisesti myös kylän arkisanasto rikastui huomattavasti, ja jokapäiväisiä pohdittavia kysymyksiä tuli roimasti lisää. Kaikkein vanhimpia mummoja kiinnostaa tällä alueella nyt kysymys ulkomaille matkustamisesta, kun taas kysymys "onko teillä kansainvälinen passi?" herättää suurimmassa osassa Venäjän maalaisia varsin yksipuolisen reaktion, sillä he eivät ole koskaan käyneet aluekeskustaan pidemmällä. Tässä suhteessa Petserin alueen asukas on edistyneempi, sillä hän kyllä tietää, mikä on viisumi ja mistä sellaisen saa. Monilla on jopa kolme passia – Venäjän sisäinen, venäläinen kansainvälinen sekä sininen virolainen – mikä turvaa varsin vapaan liikkumisen vanhassa maantieteellisessä tilassa ja mahdollistaa esimerkiksi työnhaun tai muuton Viroom.

Viimeinen, tämän artikkelin kannalta ehkä kaikkein tärkein rajan tuoma seuraus on se, että sen vaikutus alueella jo asuvien ryhmien identiteetin muuttokseen oli huomattava, ja samalla se houkuttelee alueelle magneetin tavoin uusia, tavalla tai toisella rajaan sidoksissa olevia ihmisiä. Nykyistä Petserin raja-aluetta voidaankin verrata teatteriin, jossa esitetään useilla näyttämöillä samanaikaisesti usean ryhmän esityksiä, jotka kuitenkin liittyvät yhteen avainkäsitteeseen – rajaan (ja asukkaiden suhteeseen siihen). Osa ryhmistä haluaa olla näkymättömissä, kuten salakuljettajat tai laittomat rajanylittäjät. Muiden ryhmien olemassaolo taas menettää merkityksensä, jos niitä ei nähdä.

Kuva: Andra Kirna

Rajavartijat ovat näkyvin ja suurin ryhmä raja-alueen uusien ihmisryhmien joukossa. He käyttävät alueella myös suurinta valtaa. Vihreisiin univormuihin pukeutuneet valtion vasallit suojattomassa periferiassa, valtion ”portinvartijat” (Brednikova 2002, 279), ovat sankareita, joista rautaesiripun aikana kirjoitettiin lauluja ja tehtiin elokuvia. Heidän läsnäolonsa on välttämätöntä ja ilmeistä, he ovat rajan lihaksi tulleita merkitsijöitä³.

Näiden lisäksi Venäjän rajaseudulle on ilmestynyt vielä yksi valtaa tavoitteleva ryhmä, joka vaakuuttaa kuuluvansa rajan yhteyteen. Kasakat ovat yllättävä löytö Petserin syrjäseudulla. He ilmestyivät alueelle yhtä aikaa rajan kanssa, ikään kuin terveisenä kaukaisesta menneisyydestä – hevosten selässä, 1900-luvun alun kasakkaunivormuissa, kunniamerkit rinnossa ja pyssyt vyöllä. Tämä jos mikä lisäsi symbolein ja roolihahmoin kyllästetyn rajaseudun teatraalisuutta. Oli epäselvää, keitä he olivat, paljonko heitä oli, mistä ja miksi he ilmestyivät Luoteis-Venäjälle, kun heidän alkuperäiset alueensa ovat olleet Venäjän etelä- ja kaakkoisrajoilla. Viime aikoina Venäjällä on julkaistu paljon tutkimuk-

sia kasakoiden yllättävästä renessanssista ja heidän oletetusta roolistaan raja-alueiden vakiintuneiden rakenteiden joukossa.

Petserin alueen kasakat ovat todistus arkistotutkimuksen osoittamasta toteutumattomasta valtiollisesta hankkeesta luoda vahvistettu kasakkalinja Luoteis-Venäjälle⁴. Pseudo-kasakoiden salamyhkäisyys, epätodellisuus, teatraalisuus sekä monimerkityksinen, usein aggressiivinen käytös ovat kiristäneet heidän suhdettaan paikalliseen väestöön. Erityisesti tämä koskee setukaisia, sillä kasakat ovat asettuneet heidän naapureikseen. Setukaisista taas on tullut niin visuaalisesti kuin diskursiivisestikin näkyvä ryhmä, joka on erottunut paikallisesta väestöstä rajanvedon jälkeen.

Rajasta tuli täten tekijä, joka määritteli setukanan identiteettiä ja resurssi, joka auttoi kansan muotoutumisessa etniseksi yhteisöksi. Toki setukaisten identiteetti on kaikessa hiljaisuudessa ollut olemassa aiemminkin, ennen raja-aikaa, mikä on näkynyt joissakin arkikäytännöissä, joita ei välttämättä ole nimetty setukaisiksi. Kansallismuseoissa on ollut näytteillä setu-naisten pukuja, kansa- ja musiikkiteiteili-

jät ovat tutkineet setu-kulttuurin omalaatuista laulu-traditiota, paikallinen setuihin kuulumaton väestö on ostanut innokkaasti erilaisia setu-kansan tuotoksia, neulottuja lapasia ja sukia, pyyhkeitä sekä kauniisti koristeltuja pöytäliinoja. Lopulta nimenomaan setu-kansan kulttuuripääoma muodostui ryhmäidentiteetin jälleensyntymisen lähtökohtaiseksi peruspääomaksi. Neuvostoliitossa 1980-luvun lopulla tapahtuneen etnisen renessanssin aallonharjalla setukaiset alkoivat muiden ryhmien tavoin siirtyä etnografisista museoista kohti aktiivista poliittista diskurssia. Sitä, miten setu-kansan identiteetti luotiin, tarkastelen seuraavassa kulttuuristen lavastusten teorian näkökulmasta. Teorian on kehittänyt venäläinen sosiologi ja kulttuurintutkija Leonid Ionin (1996; 2000).

Setu-kansa rajateatterissa

Ennen kuin jatkan setukaisten ja ryhmän rajojen käsitteilyä, on syytä lyhyesti muistuttaa, millainen perestroikan ajan yleinen kulttuuritilanne oli – perestroikan, joka käynnisti yhteiskunnallisten ja etnisten ryhmien tulvan koko Neuvostoliiton alueella.

Neuvostoliiton hajoaminen ja hallitsevan ideologian tuhoutuminen johtivat muutoksiin neuvostoelämän kaikilla alueilla. Jos muutosprosessit taloudessa voidaan esittää siirtymänä suunnitelmataloudesta markkinatalouteen, niin kulttuurin alalla muutos näkyi siirtymänä monostilistisestä polystilistiseen kulttuuriin (Ionin 2000, 228). Entinen monostilistinen kulttuuritila, joka sittemmin vapautui totaalisen ideologian ohjenuorasta, alkoi väistämättä täytyä erilaisista kehittyneistä kulttuurimuodostelmista ja -malleista, joista osa oli ollut olemassa esiasteina jo Neuvostoliiton aikana (esim. monarkistit, kasakat sekä erilaiset etniset yhdistykset). Muut taas tulivat esiin avautuvien rajojen seurauksena.

Yksilötasolla kulttuurin ahdinko johti myös identiteettiongelmien. Menneisyys asetettiin kyseenalaiseksi, ympäröivä maailma muuttui tuntemattomaksi ja käsittämättömäksi. Jotta ihmiset tapaisivat uudestaan maan jalkojensa alla, heidän tuli löytää uusia lähtökohtia ja uusi identiteetti. Sopivimpia instrumentteja sosiaalisessa identifikaatioprosessissa oli

etnisuus. Nopeasti muuttuvassa maailmassa ja muiden kelvollisten viiteryhmiä puuttuessa etniset ryhmät osoittautuivat käytännössä ainoiksi tukiryhmiksi. Lisäksi etnisuus etnokraattisessa valtiossa, jollainen Neuvostoliitto oli, oli erityisen arvokas resurssi, koska se toi mukanaan koko joukon poliittisia oikeuksia (Dragunski 1993).

Voidaan olettaa, että kulttuurisen olemuksen ymmärtäminen alkaa sosiaalisten intressien muotoutumisesta, mutta Ioninin mukaan ihmisen on vaikea muotoilla omia intressejään, ellei hän tiedä, kuka on. Näin ollen identiteettien täydellisessä tyhjiössä identifikaatioprosessi päättyy sosiaalisen intressin muotoutumiseen. Se taas alkaa ko. kulttuurisen olemuksen tai sen kulttuurisen lavastuksen julkisella esittämisellä (Ionin 1996).

On mielenkiintoista huomata, että setu-kansan julkinen esiinmarssi on sukupuolisesti värjätty – setukaisten esittäytymisessä olennaista osaa näyttelivät naishahmot sekä naiskulttuurin elementit. Jo kauan ennen kulttuurirenessanssin alkua 1980-luvun lopussa naisten kansallispuku sekä perinteiset hopeakorut, joita asetettiin näytteille museoissa ja esiteltiin kansanjuhliissa yleisölle, olivat ryhmäidentiteetin symboleja. Puku, joka eroaa sekä virolaisesta että venäläisestä kansallispuvusta, on aina ollut setu-kansan erityisen ylpeyden aihe. Ja vaikkei sitä ole viime aikoina enää käytettykään arkena, sitä on kuitenkin varjeltu huolella, entisöity ja välitetty edelleen perintönä. Naiset olivat myös setu-identiteetin säilyttäjiä ja esiintuojia. Pitkään ei ollut edes olemassa setukaisten kirjallista kulttuuria, jolloin kulttuuriperinteet välitettiin suullisesti, kertomuksin ja lauluin, joita kuuluisat setu-naisten kuorot esittivät setukielellä. Esimerkiksi yksi kunnioitetuimpia nimiä setu-kulttuurissa on sadunkertoja Anna Vabarna, joka vuonna 1927 koosti eepoksen Pekon, kuulun setukuninkaan ja hedelmällisyyden jumalan, seikkailuita.

Setu-liike otti aluksi kulttuurisen jälleenrakentamisen linjan. Setu-kielen ja kansanperinteen renessanssi alkoi, luotiin setu-aapinen, kansalliset sankarit levisivät yhteisön tietoisuuteen. Jaatsin (1998) mukaan setu-liikettä luonnehti nostalginen suhtautuminen paikalliseen maalaiskulttuuriin ja setu-men-

neisyyden idealisointi. Monille aktivisteille – ennen kaikkea koulutetuille kaupunkilaisille – setujen folklorisoidusta etnisyydestä tuli tärkeä sosiaalisen pääoman resurssi. Mitä tulee liikkeen institutionaalisiin puitteisiin, syntyi rajan kummallekin puolelle omat organisaationsa. Setujen kansankongressi Viron SNT:ssa elvytettiin, ja Petseriin perustettiin Etnokulttuurinen setu-yhdistys.

Raja ja setu-identiteetti

Rajan vetäminen Venäjän ja Viron välillä sekä rajaseudun rakenteiden perustaminen muodostuivat avaintekijöiksi setujen identiteetin muotoutumisessa, ja samalla alkoi kulttuurisen pääoman muuntuminen poliittiseksi pääomaksi. Ioninin malliin tukeutuen voidaan todeta, että syntynyt raja edisti seturyhmän sosiaalisen intressin muotoutumista.

Virolaisissa 1990-luvulla painetuissa kartoissa on kaksi Viron ja Venäjän välistä linjaa, tilapäinen kontrollilinja sekä rajalinja. Nämä linjat eroavat olennaisesti toisistaan, erityisesti niiden järvien eteläpuolella, jotka jakavat luonnollisella tavalla virolaiset ja venäläiset maat. Tilapäinen kontrollilinja mukailee Venäjän ja Viron sosialististen tasavaltojen hallinnollisia rajoja ja Venäjä merkitsi sen valtiolliseksi rajaksi. Rajalinjan mukaan virolaisalueet ulottuvat pidemmälle kaakkoon. Tällainen kartta kuvaa Venäjän ja Viron kiistaa Petserin alueesta. Viro ilmaisi vaateensa saada Petserin ja joitakin sitä ympäröiviä alueita itselleen⁵. Kahden linjan välinen ero heijastelee kiistan varsinaista kohdetta eli tiettyä Setumaan osaa.

Huolimatta rajalinjojen epämääräisyydestä raja kuitenkin vedettiin ja rajamuodollisuudet aloitettiin. Raja jakoi setu-kansan alueen kahtia. Toinen puoli jäi Venäjän Pihkovan läänin Petserin alueelle, kun taas toinen Viron Värin alueelle. Venäjän ja Viron kiistassa Petserin alueesta setukaiset olivat yhtäkkiä poliittisen pelin keskustassa. Setu-kansan marginaali-identiteetti muuttui valttikortiksi poliitikkojen käsissä, kun he kiistelivät alueista. Kysymys alueista synnytti keskustelun setukaisten kansallisesta identiteetistä sekä valinnasta kahden tärkeimmän etnisen merkitsijän – kielen ja uskonnon – välillä. Virolainen osapuoli käsitti setukaiset erillisenä osana vi-

rolaisia, kun taas venäläinen osapuoli pyrki kaikin tavoin korostamaan setu-kulttuurin ainutlaatuisuutta sekä yhteisiä ortodoksisia juuria. Niinpä esimerkiksi Pietarin Valtionyliopiston maantieteen laitoksen v. 1994 tekemän kenttätutkimuksen johtopäätöksiä oli määritelmä, että setukaiset ovat etninen ryhmä, jolla on oma kulttuurinsa, joka puolestaan on muotoutunut ”venäläisen etnoksen vaikutuksen alla”.

Mitä tulee setu-liikkeeseen, niin poliittiset keskustelut rajasta ja setu-identiteetistä toivat liikkeen ideologeille uutta poliittista pääomaa ja antoivat sille lisävauhtia. Setukaisten erityisyyden ja säilyttämisen ideasta tuli liikkeelle muodostuvan ideologian perusta. Setukaiset saivat uuden roolin – kahtia jaetun kansan roolin, ja tämän myötä myös uuden tavoitteen – yhdistymisen. Mitä tulee setu-identiteettiin, niin setu-aktivistit yrittivät nationalisoida paikan ja identiteetin merkitystä kyseisellä raja-alueella. Petseri ja ympäröivät alueet ymmärretään nykyään setukaisten kansallisena isänmaana, alueellisena setu-identiteetin säiliönä. Sen rajat ovat nähtävissä Setumaan kartassa, joka julkaistiin Virossa muutama vuosi sitten. Paitsi että raja jakoi setukaiset maantieteellisesti kahtia, se myös näytteli tärkeää roolia setukaisten identiteetin integraatiossa yhdistäen heidät diskursiivisessa ja kulttuurisessa tilassa (Nikiforova 1999).

Pyrkimyksenään herättää maailmanyhteisön huomio setu-aktivistit veivät liikettään ylikansalliseen suuntaan. Vuonna 1996 setujen kongressi yritti perustaa kansainvälisen organisaation yhdistämään kansoja, jotka eivät ole edustettuina kansainvälisissä organisaatioissa, kuten YK:ssa. Seuraavan kongressin (1999) päätös oli setukaisten julkilausuma erityisenä etnisenä ryhmänä, joka kokee kuuluvansa Viron ja Venäjän raja-alueeseen ja pyrkii erottumaan omaksi ryhmäkseen vuoden 2000 väestölaskennassa (IV Seto Kongress 1997; V Seto Kongress 2000; sit. Berg 2002, 117 mukaan). Kuten Eiki Berg (ibid) toteaa, setu-liike alkoi pyrkiä irrottamaan setu-kansan virolaisista, koska assimilaatoriski oli Viron puolella erityisen suuri. Nyt setu-ideologit ovat tehneet ”selkeitä yrityksiä ‘vetää raja’ virolaisen ja setu-kansan kulttuurien välille ja ‘halkaista’ Viron-Venäjän rajan ikään kuin sitä ei olisikaan” (Berg 2002, 117).

Vaaran ja juhlan vyöhyke

Tukeutuen rajan käsitteen personifikaation tehneisiin Baudiin ja Van Schendeliin (1997) voidaan todeta, että huolimatta nuoruudestaan Venäjän ja Viron raja on jo ehtinyt kokea joitakin murtumahetkiä. Poliitikkojen ja sosiologien näkökulmasta rajasta tuli erityisen houkutteleva jo ennen kuin se vedettiin. Molemmille maille rajan käsite oli latautunut symbolisilla, poliittisilla ja sosiaalisilla merkityksillä. Jatkuvat poliittiset keskustelut kiistellyistä alueista laajensivat rajateemaa keskustelussa. Lisäksi nyt, kun Viro on astumassa Euroopan Unioniin ja käy keskusteluja NATO:n kanssa, Viron-Venäjän raja muodostuu keskustelunaiheeksi myös maailmanpolitiikassa. Vaikka lopullista sopimusta rajasta näiden kahden maan välillä ei ole vielä kukaan allekirjoittanut, maat ovat päässeet jo yhteisymmärrykseen rajan olemassaolevista linjoista sovittuaan vain joistakin pienistä muutoksista, jotka eivät ole millään tavoin parantaneet setukaisten asemaa. Itse asiassa setuaktivistien näkökulmasta setukaisten asema muuttuu väistämättä vain huonommaksi. Rajan tuleva uusi status – Euroopan unionin raja – tarkoittaa tiukempia rajamuodollisuuksia ja uusia ongelmia jaettulle setu-kansalle.

Erilaisten poliittisten intressien kohtauspaikkana raja on osoittautunut myös kulttuurisen pelin ja kokeilun alueeksi (Donnan & Wilson 1999, 39). Tässä nimenomaisessa tapauksessa raja ei todellakaan ole vain vaaran vyöhyke, vaan myös juhlan vyöhyke (Lavie 1992, 93, sit. Donnan & Wilson 1999, 39 mukaan). Samalla kun valtio rakentaa setu-muuria (kuten setu-aktivistit kutsuvat vahvistuvaa rajaa), setu-yhteisö paitsi rekonstruoi vanhoja perinteitä, myös luo uusia, joiden tarkoitus on varjella setujen ainutlaatuisia identiteettiä ja kulttuuria (mutta myös houkuttella turismia alueelle). Esimerkiksi vuodesta 1993 lähtien juhlitaan joka kesä yhtenä päivänä ”Setukuningaskuntaa”. Tämä iloinen setu-juhla kulkee kylästä kylään, kuitenkin tähän asti vielä vain Viron puoleisella rajaseudulla. Tässä fiktiivisessä valtakunnassa ei ole pysyvää hallitsijaa. Uuden setu-legendan mukaan setu-kuningas on unessa (koska setukansa ei sääli hallitsijoita), ja kuningaskunnan asukkaat valitsevat hänelle edustajan. Humoristiseen vaaliseremoniaan liittyy hauskoja leikkejä, tansseja ja setu-kuorojen esiintymisiä. Tämä juhla on näytelmä, johon yhtyvät rajan molempien puolten setukaiset osoittaakseen kulttuurista omanarvontuntoaan ja yhteisöllisyyttään olemassaolevan poliittisen kahtiajaon vastapainoksi.

Venäjistä suomentanut Tomi Huttunen

Viitteet

- 1 'Seto'-nimitys tulee setukaisten omasta kielestä. Kirjallisuudessa heitä kutsutaan viroksi 'setu'-nimellä. Suomeksi käytetään artikkelissa nimityksiä 'setukaiset' tai 'setu-kansa' (suom. huom.).
- 2 Ensimmäinen tutkimusmatkani Petseriin tapahtui vuonna 1995. Tuolloin pääsin seuraamaan uuden rajan syntymistä aivan prosessin alussa, kun paikallisväestö suhtautui rajaan lähinnä leikin varjolla, vaikka sitä pidettiinkin julmana ja epäoikeudenmukaisena. Vasta vähitellen alettiin ymmärtää sen mukanaan tuomia sääntöjä. Myöhemmät kenttätöiden jaksot sallivat tarkastella rajan ja paikallisväestön keskinäisten suhteiden dynamiikkaa ja havaita, että uuden ti-

lanteen hämmentyneen kieltäytymisen ja julmistuneen vastustamisen lisäksi oli muodostunut uudenlaisia suhtautumistapoja. Oli mm. ryhdytty rakentamaan teitä rajan myötäisesti, alettu omaksua Venäjän puolen maataloustuotteiden kaupan ominaisuuksia. Jaetussa setukais-venäläisessä seurakunnassa alettiin ratkaista ongelmaa liittyen hautausmaahan, joka jäi Viron puolelle. Kuten vuoden 1999 kenttätö osoitti, rajaseutu, ainakin sen venäläinen puoli, sopeutui uuteen tilanteeseen varsin hyvin viidessä vuodessa.

- 3 Yleisesti ottaen rajavartijoiden rooli näytelmässä on epäselvä – he ovat joko päähenkilöitä tai sitten osa rekvisiittaa rajaseudun teatterissa. Olen kuullut jopa sellaistaakin, että vartiotor-

neissa on usein univormuun puettu mallinukke, jonka on määrä pelotella kansalaisia.

4 Kasakoiden renessanssista Venäjällä, kasakkuudesta ja Venäjän ja Viron välisistä rajoista yleensä ks. tarkemmin artikkelini (Nikiforova 2003).

5 Viron ja Venäjän rajakiistan lähtökohtana on Tarton rauhansopimus helmikuulta 1920. Sopimuksessa raja siirrettiin lännemmäksi vastamaan käytännössä neuvosto-virolaista tuonikaista rintamalinjaa. Merkittävä osa Pihkovan lääniiä, Petseri ja Izborsk mukaan lukien, annettiin Virolle. Näin ollen koko Setumaan alue jäi Viron puolelle rajaa. Vuonna 1940 Viro päätyi osaksi Neuvostoliittoa, ja poliittisesta rajasta tuli sisäinen hallinnollinen raja, Neuvostoliiton toimesta tehtyjen muodollisten toimenpiteiden ja alueellisten muutosten kohde. Vuonna 1944 jotkin vyöhykkeet, mm. Petserin alue,

yhdistettiin uudelleen muotoutuneeseen Pihkovan lääniiin ja saatettiin Venäjän tasavallan muodolliseen alaisuuteen. Kun Viro vuonna 1991 sai itsenäisyyden, kysymys rajasta muodostui yhdeksi kipeimmistä kysymyksistä kahden maan välillä. Viro julistautui ensimmäisen Viron demokraattisen tasavallan seuraajaksi ja julisti juridisen perinnön periaatteita noudattaen v. 1920 Tarton rauhan Venäjä-suhteidensa perustaksi. Viron vaatimuksen mukaan Petserin alue piti luovuttaa Virolle takaisin. Venäjä puolestaan ryhtyi neuvostoaikaisen hallinnollisen rajalinjan vetämiseen vasta vuonna 1994. Muutaman vuoden ajan rajasta ei päästy yksimielisyyteen. Tällä hetkellä ongelma ei ole enää niin kipeä, joskin lopullinen rajasopimus on vielä solmimatta.

Lähteet

- Baud, M. & van Schendel, W. (1997), Towards a Comparative History of Borderlands. – *Journal of World History* 8/2, 211-242.
- Bauman, Z. (2002), Natsionalnoje gosudarstvo – tšto dalše? – *Otšestvennyje zapiski* 6, 419-435.
- Berg, E. (2002), Local Resistance, National Identity and Global Swings in Post-Soviet Estonia. – *Europe-Asia Studies* 54/1, 109-122.
- Boeck, B. (2000), Frontir ili prigraništše: rol zbykh granits v istorii Donskogo kazatšestva. Doklad na konferentsii “Obyčšnoje pravo i sotsialnaja organizatsija”, Krasnodar, 24-26 avgusta 2000.
- Brednikova, O. (2002), Posledni rubež? – *Otšestvennyje zapiski* 6, 276-284.
- Brodel, F. (1994), *Tšto takoje Frantsija? Prostranstvo i istorija*. Moskva: Izd. Sabašnikovyh.
- Scott, J. (1996), Oružije slabyh: obydennye formy soprotivlenija krestjan. – *Krestjanovedenije: Teorija, istorija, sovremennost*. (Red.) Danilov, V. & Šanin, T. Moskva: Aspekt Press, 26-59
- Donnan, H. & Wilson, T. (1999), *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford & New York: Berg.
- Dragunski, D. (1993), Navjazannaja etništšnost. – *Političšeskije issledovanija* 5, 24-30.
- Gadlo, A. (ed.) (1998), *Istoriko-etnografitšeskije otšerki Pskovskogo kraja*. Pskov.
- Inonin, L. (1996), *Sotsiologija kultury: put v novoje tysjačšeletije*. Moskva: Logos.
- Inonin, L. (1996), *Sotsiologija kultury*. Moskva: Logos.

- Jaats, I. (1998), *Setude etniline identiteet*. Tartu Ülikool, Tartu.
- Kopytoff, I. (1987), *The African Frontier: The Reproduction of Traditional African Societies*. Indiana University Press.
- Lavie, S. (1992), Blows-ups in the Borderzones: Third World Israeli Authors' Groupings for Home. – *New Formations* 18, 84-106.
- Mendra, A. (1999), *Osnovy sotsiologii*. Moskva: Nota Bene.
- Nikiforova, E. (1999), Is a Border a Factor of Ethnic Identity Formation? Case study: the Setus, Pechory district, Pskov region, Russia. – *Nomadic Borders*. (eds) Brednikova, O., Voronkov V. Trudy. Vyp. 7, CISR, St. Petersburg.
- Nikiforova, E. (2003), Contested Borders and Identity Revival Among Setus and Cossacks in the Russian-Estonian Borderland. – *Fokaal European Journal of Anthropology*, June 2003. Forthcoming.
- Paasi, A. (1998), The Political Geography of Boundaries at the End of the Millennium: Challenges of the De-territorializing World. – *Curtains of Iron and Gold. Reconstructing Borders and Scales of Interaction*. (eds) H. Eskelinen, I. Liikanen, J. Oksa. Aldershot: Ashgate, 9-24.
- Pskov (2003), <http://www.pskov.ellink.ru/tour/virtual/pech.html>
- Rihter, E. (1979), Integratsija setu s estonskoi natsijei. – *Eesti palu rahva maj anduse ja olme arenguooni 19. ja 20. Saj*. Tallinn.
- Trusman, U. (1890), *Poluvertsy Pskovo-Petšorskogo kraja. – Živaja starina*. Vyp. 1. St.Petersburg.